

ULUSLARARASI
13. YÜZYILDA FELSEFE
SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

Editörler

Doç. Dr. Murat Demirkol

Ar. Gör. M. Enes Kala

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Yayınları: 1

ULUSLARARASI
13. YÜZYILDA FELSEFE
SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

Editörler

Doç. Dr. Murat Demirkol

Ar. Gör. M. Enes Kala

© T. C. YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
(Sertifika No: 26056)

Kapak / Mizanpaj
CİNAS GRAFİK
0312.3100860

Baskı / Cilt
KALKAN MATBAACILIK
Büyük San. 1. Cad. 99/32 İskitler
Tel: 3419234-3421656 Ankara

ISBN: 978-605-4929-00-9

Basım Tarihi
Şubat 2014

Bu bildiriler kitabı

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Biriminin
sağladığı destekle yayımlanmıştır

YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ

Cinnah Cad. No: 16 Çankaya/ANKARA
Tel: (0 312) 466 75 33 / 01 Fax: (0 312) 324 15 05
Web: www.ybu.edu.tr

Giriş

Sirâceddîn el-Urmevi, İslam dünyasının yetiştirdiği önemli âlimlerden biridir. Urmev, sadece mantık alanında değil, kelam ve fıkıh gibi birçok alanla ilgili önemli eserler yazmıştır. Onun mantıkla ilgili en önemli eseri *Metâliü'l-Envar*'dır. Urmevi, söz konusu eserinde mantığın temel konularını ele almanın yanı sıra özellikle modal önerme ve kıyaslar üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmaktadır. Bu çalışmada mevinin mantık hakkındaki görüşlerini ele alalımız *Metâliü'l-Envar* bağlamında olacaktır. Ayrıca bu çalışmada kısaca da olsa Urmevi hakkında bilgi vermek onun mantık anlayışını kavramak açısından faydalı olacaktır.

1. Urmevi

Kelam, mantık ve fıkıh âlimi olan Sirâceddîn el-Urmevi, 1198 yılında Urumiye şehrinde doğmuş ve doğum yerine nispetle Urmevî olarak anılmıştır. Urmevi 1283 yılında Konya'da vefat etmiştir. İlk tahsilini memleketinde yapan Urmevi, uzun yıllar Musul ve Şam'da eğitimine devam etmiştir. Malatya'da Evhaddüdin el-Kirmanî'nin ve Cemaleddin el-Vâsiti'nin talebesi olmuş, sonra Alâeddin Keykubat tarafından Sivas kadılığına tayin edilmiştir. Orada uzun süre kadılık yaptığı için Sivas'da mülkleri ve bir vakfı vardı. Ölümünden sonra O'nun çocukları ve ahfadı Sivasla ilişkilerini devam ettirmişlerdir. Daha sonra Urmevî Konya'ya geçmiştir. Konya'da Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî, Sadreddîn-i Konevî gibi büyük âlimlerin sohbet meclislerinde bulunmuş, önce Konya kadılığına, daha sonra da Kâdı'l-kudâtığa tâyin edilmiştir. 1254 yılında Konya'daki meşhur Karatay Medresesini yaptıran Celâleddîn Karatay'ın vakıflarının vakfiyesini, 1279 yılında Sâhib Atâ Fahreddîn Ali'nin çok sayıdaki vakıflarını ihtivâ eden vakfiyesini, Kâdı'l-kudât sıfatıyla tasdik etmiştir.

Urmevi, fikirleri ve örnek yaşam tarzıyla insanları aydınlatmayı hedeflemiştir. Nitekim onun Sivas'ta Sâhib Ata tarafından yaptırılan Gök Medrese'nin vakfiyesinin giriş kısmına yazdığı öğütleri dikkat çekicidir:

"Unutulmamalıdır ki dünyâ kısa bir zaman için uğranılacak bir yerdir. Onu sevmek, vahim ve korkunç bir azaptan ve büyük tehlikeye düşmekten başka bir şey değildir. Cenâb-ı Hak, vâdinde durmayanı cezâlandırmır. Cenâb-ı Hak, dünyâyı geçici bir hayat için yaratmıştır. Orası ebedî bir karargâh değildir. Bu dünyâ sermâyesi ancak farz olan ibâdetler; yapılan iyilikler; makbul olan sadakalar ve cenâb-ı Hakka yaklaştıran hayırlı işler, güzel huylar, yüce ilimler, fazîletler; nefsi, cimrilik ve basedden temizleme; yalnız Allahü teâlânın rızâsı için yapılan amellerden ibâret bir ticâret yeridir. Akıllı kimse, geçici sermâyesini, şiddetli ve ebedî azapların bulunduğu âhiret için sarf eder. Her kim âhiret için çalışırsa yüksek derecelerde eder. Dünyânın geçici süslerine, gönül alıcı yaldızlarına aldanırsa nîmetlerden, yüksek derecelerden mahrum olur. Bu dünyâ, akıllının çiftliği, gâfil ve câhilin zıyan edeceği bir yerdir. Dünyâda Allahü teâlânın emir ve yasaklarına uyan, ahirette azaptan kurtulur; emir ve

¹ Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Mantık Anabilim Dalı) Öğretim Üyesi

yasaklara uymayan da kaçacak yer bulamaz. Akıllı kimse, ekilecek bir tarla gibi olan şu dünyâda, Allahü teâlânın emir ve yasaklarına riâyet eder. Resûlullah'a (sallallahü aleyhi ve sellem) tâbi olursa, âhirette karşılığını görür. Verdikleri, ecrin en büyüğü ve azığı en verimli olarak âhirette karşısına çıkar.”

Kadı Siraceddin Urmevî (ö. 1283) mantık ve kelâm sahasında medreselerde dersler vermiş ve bu alanda yüzyıllarca otorite teşkil edecek *Metaliu'l-Envâr* adlı eserini kaleme almıştır. Birçok talebe yetiştirip, insanlara ilim öğreten Sirâceddîn Urmevî'nin talebeleri arasında, Safiyyeddîn Muhammed bin Abdürrahîm Urmevî gibi meşhûr âlimler de vardır.

1283 tarihinde vefat eden Siraceddin Urmevî'nin turbesinin yeri konusunda değişik rivayetler bulunmaktadır. Mevlâna'nın cenaze namazını kıldırın Sirâceddîn Urmevî'nin türbesinin yeri konusunda ihtilaflar olsa da şöhreti ve eserleri günümüze kadar ulaşmıştır.²

Eserleri

Ebü's-Senâ Sirâceddîn Urmevî'nin eserlerinden bazıları şunlardır:

et-Tabslü Muhtasar-ı Mahsûl, Lübbü'l-Erbâin fî Usûli'd-Dîn li-Fabreddîn-i Râzî, Şerhü'l-Vecîz-li'l-Gazâlî, Muhtasar-ı Şerhi's-Sünne li'l-Begâvî, Metâliü'l-Envâr, Beyanü'l-Hak, Şerhu'l-İşarat ve't-Tenbihat, Letâyifü'l-Hikme, Muçmeli'l-Hikme. Bu eserlerin orijinal nüshaları Konya'da Yusufâğa Yazma Eser Kütüphanesinde bulunmaktadır. Söz konusu bazı eserlerin üzerinde Urmevî'nin el yazılarına rastlanmaktadır. Yusufâğa Kütüphanesi nr. 5395'deki *Şerhü'l Vecîz* adlı eser bunlardandır. Aynı kitabın 4815 no'daki nüshasının 1a sahifesinde Urmevî'nin bir şiiri bulunmaktadır. Yusufâğa Kütüphanesi nr. 4866'daki kitabın tamamı Kadı Siracü'd-din el-Urmevî'nin el yazısı olduğunu düşünülmektedir.³

2. Urmevî'nin Mantığa Bakışı

Urmevî'nin mantık hakkındaki bütün görüşlerine burada yer vermek mümkün değildir. Biz bu çalışmada Urmevî'nin mantıkla ilgili en temel görüşlerini birkaç başlık altında ele almaya çalışacağız.

2.1. Kavram ve Tanım

Urmevî'nin *Metaliu'l-Envar* isimli eseri, mantık, hakiki ilimler, cevherler ve ilahiyat (metafizik) ilimleri üzere dört bölümden oluşmaktadır. Burada bizi ilgilendiren mantık bölümü ise tasavvurların ve tasdiklerin elde edilmesi şeklinde iki alt bölüm halinde ele alınmıştır. Tasavvurların elde edilmesi başlığı altında mantığa olan ihtiyaç, mantığın konusu tümel ve tikel kavramlar, beş

² Bekir Şahin, “Hz. Mevlâna'nın Cenaze Namazını Kıldırın Kadı” *Konya Araştırmaları*, Tarih, Kültür, Forklor, 27 Kasım 2012. Bkz. İhsan Fazlıoğlu, “Akıl kayıp, Vicdan Metruk, Gönül Mahzun”, *Anlayış Dergisi*, sayı, 11, Nisan 2004., Mustafa Çağrı, “Siraceddin el-Urmevî”, DİA, C. 37., s. 262-263. M. Cüneyt Kaya, Bir “Filozof” Olarak Sirâceddin el-Urmevî (ö. 682/1283): *Letâifü'l-hikme* Bağlamında Bir Tahlil Denemesi, *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 12/2, s. 11-12. Louise Marlow, A Thirteenth-Century Scholar in the Eastern Mediterranean Sirâj al-Din Urmavi, Jurist, Logician, Diplomat, *Al-Masaq*, Vol. 22, No.3, December 2010, s. 280 vd. *Occident et Proche-Orient: Contacts scientifiques au temps des Croisades* (edites par Isabelle Draelantes, Anna Tihon, Baudouin van den Abeele), Brepols 2000, p. 149 vd

³ Mustafa Çağrı, agmd., s. 262-263. Bkz. M. Cüneyt Kaya, agm., s. 7., vd.

tümel gibi konular incelenirken, tasdiklerin elde edilmesi başlığı altında önerme ve kıyas konuları ana hatlarıyla incelenmektedir.

Urmevi, mantığa olan ihtiyacı tasavvur ve tasdik kavramları bağlamında izah etmeye çalışmaktadır. Ona göre hükme dönüşmemiş bilgi tasavvuru ifade ederken hükme dönüşmüş bilgi tasdiki ifade etmektedir. Urmevi, tasavvur ve tasdik kavramları üzerinde durarak bilinen bilgilerden bilinmeyenlere nasıl ulaşılacağına ve ulaşılan bilginin doğruluğunun metodunun ancak mantıkla ortaya konabileceğine dikkat çekmektedir. Ona göre bazı insanlar mantık bilmeden de mantıklı düşünebilirler ancak bu durum mantığı gereksiz kılmamaktadır. Urmevi, konu ile ilgili şu ifadelerle yer vermektedir: “Mantığın bir kısmı zarurîdir; bir kısmı da nazarîdir. Zarurî olandan yine zarurî elde edilir. Tıpkı ileride göreceğin gibi, dört şekilde bilinenden bilinmeyen elde edilir... Nadir de olsa bazı insanların mantık olmadan bilgi edinebilmelerinin mümkün olması mantığa olan ihtiyacı gereksiz kılmaz.”⁴

Mantığın konusunun, bilgiye doğrudan ve dolaylı olarak ulaştırılan tasavvur ve tasdik olduğunu ifade eden Urmevi, tasavvuru doğrudan verene açıklayıcı söz (kavl-ü şârih), tasdiki doğrudan verene de delil (hüccet) dendiğine dikkat çekmektedir. Ona göre tasavvur, tasdikten tabii olarak önce geldiği için (kavl-ü şârih) vaz'î olarak önce gelmektedir.⁵

Urmevi, lafızlar (kavram) konusunda öncelikle lafzın delaleti üzerinde durmaktadır. Bazı mantıkçılarda olduğu gibi Urmevi'ye göre delalet mutabakat, tazammun ve iltizam olmak üzere üçe ayrılır. Mutabakat, bir lafzın diğeri ile örtüşmesi tazammun, bir lafzın diğer lafzı kuşatması, iltizam ise bir lafzın diğerini gerektirmesidir. Urmevi, mutabakat, tazammun ve iltizamın ilimlerde kullanılıp kullanılmaması ile ilgili tartışmalara da değinerek bunların ilimlerde kullanıldığını ifade etmektedir. Ayrıca Urmevi, mufred ve mürekkep lafızların yanı sıra kelime, isim ve edat üzerinde de ayrıntılı bir şekilde durmakta, bunların mantık ilmi açısından önemlerine dikkat çekmektedir. Urmevi, bu konulara değinirken yer yer İbn Sina'ya atıflarda bulunmaktada ve onun görüşlerine yer vermektedir.⁶

Tümel ve tikel kavramlar üzerinde duran Urmevi, tasavvuru ortaklığa engel olan kavrama tikel, tasavvuru ortaklığa engel olmayan kavrama da tümel demektir. Her tümel, tümel olması bakımından tabii olarak yüklem iken, her tikel de tikel olması bakımından tabii olarak öznedir. Ona göre kavramlar arasında ayrıklık, eşitlik, tam girişimlilik ve eksik girişimlilik olmak üzere dört tür ilişki vardır. Kavramlar arsından ilişkilere ayrıntılı bir şekilde değinen Urmevi, tümel kavramlar bağlamında Porphyrios'un *İsagocî*'sinde ayrıntılı bir şekilde incelediği beş tümeli ele almaktadır. Ona göre cins ve ayırım zati iken, hassa ve genel araz arizidir. Çünkü cins ve ayırım bir şeyin mahiyeti ile ilgili iken, hassa ve genel araz mahiyetle ilgili değildir. Ona göre cins, “O nedir?” sorusunun cevabında tür bakımından farklı olan birçok şey üzerine yüklem olarak söylenen tümeldir. Tür,

⁴ Hasan Akkanat, *Kadı Sıraceddîn eL-Ürmevî ve Metâldü'l-Envâr* (Tahkik, Çeviri, İnceleme), Ankara 2006, (Ankara Ün. Sos. Bil. Yayınlanmamış Doktora Tezi), Arp. s. 3, Türkçe, s. 2.

⁵ *Age.*, s. Arapça metin, s. 3

⁶ *Age.*, Arapça metin, s. 4-7.

“O nedir?” sorusunun cevabında sadece sayıca farklı olan birçok şey üzerine yüklem olarak söylenen tùmeldir. Ayrım, bir şeyin cevherine yönelik sorulan “O hangi şeydir?” sorusunun cevabında o şeye yüklenen tùmeldir. Hassa sadece bir türde bulunan bulunduğu türün özseli olmayan tùmeldir. Genel araz ise birden fazla tür tarafından paylaşılan tùmeldir. Görüldüğü gibi beş tùmeli tanımlayan Urmevi, yakın cins, uzak cins, yakın ayrım, uzak ayrım, ayrılan ve ayrılmayan araz üzerinde ayrıntılı bir şekilde durarak, bunların kurucu unsurlarına dikkat çekmektedir.⁷

Tanım konusunda bir takım kuşkuların varlığına dikkat çeken Urmevi, tanımını beş tùmeli göz önünde bulundurarak açıklamaya çalışmaktadır. Ona göre tanım hadd-i tam, hadd-i nakıs, resm-i tam ve resm-i nakıs olmak üzere dört kısma ayrılır. Hadd-i tam ve hadd-i nakısta tanımlanan şeyin mahiyetinin ortaya konması hedeflenirken, yani amaç tanımlanan şeyin yakın ayrımını ortaya kılması iken resm-i tam, hassa ve yakın cinsten, resm-i nakıs ise uzak cins ve uzak ayrımdan oluşur.⁸

2.2. Önerme

Urmevi’ye göre önerme, özne, yüklem ve bunlardan birini diğerine bağlayan bir bağdan oluşmaktadır. Konu ile yüklemi bir birine bağlayan bağ bazen gizli bazen de açık olabilir. Eğer bu bağ, açıkça zikredilirse önerme sülasi (üçlü) eğer açıkça zikredilmezse önerme sünai (ikili) olarak isimlendirilir. Önermede konu, yüklem ve bağ gerçekleşirse zorunlu olarak hüküm ifade eder, dolayısıyla önerme ya doğru ya da yanlış olabilir.⁹

Urmevi, önermeleri temelde yüklemli ve şartlı önermeler olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Ona göre yüklemli önermeler de belirli ve belirsiz olmak üzere iki kısma ayrılır. Belirsiz önermenin başında herhangi bir niceleyici bulunmazken, belirli önermelerin başından tümel veya tikel bir niceleyici bulunur. Böylece bu tür önermeler nicelikleri bakımından tümel olumlu, tümel olumsuz, tikel olumlu ve tikel olumsuz olmak üzere dört kısma ayrılırlar. Urmevi’ye göre eğer önermenin öznesi tekil ise önerme tekil, önermenin yüklemi varlık bildiriyorsa muhassala, yükemi yokluk bildiriyorsa ma’dule olarak isimlendirilir.¹⁰

Urmevi’ye göre kendisinde modalitenin yani niteliğe yönelik bir işaretin bulunduğu önermeye modal, karşıtına da mutlak önerme denir. Urmevi, modaliteli önermelerden özellikle zorunlu önermelere dikkat çekmektedir. Ona göre *zorunlu önerme* beş kısma ayrılmaktadır:

a) *Ezelî zorunluluk*. “Allah ezeli zorunlulukla bilendir” gibi.

b) *Zatî zorunluluk*, öznenin zatı varoldukça meydana gelen mutlak ya da şartlı olan zorunluluktur. “Her insan zorunlu olarak canlıdır” gibi.

⁷ *Age.*, s. 7-13, Bkz. H. Akkanat, *age.*, s.15 vd.

⁸ Bkz. Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed Tahtani Razi, *Levamiu'l-Esrar fi şerhi Metali'l Envar*, Hacı Muharrem Efendi Matbaası, İstanbul 13030, s. 30.

⁹ Hasan Akkanat, *Kadı Siraceddin eL-Ürmevi ve Metâldü'l-Envâr* (Tahkik, Çeviri, İnceleme), Arapça metin, s. 19.

¹⁰ Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed Tahtani Razi, *Levamiu'l-Esrar fi şerhi Metali'l Envar*, Hacı Muharrem Efendi Matbaası, İstanbul 13030, s. 40 vd., Hasan Akkanat, *age.* s. 21 vd.

c) *Vasfî zorunluluk*, öznenin vasfından meydana gelen mutlak ya da şartlı olan zorunluluktur. “Her kâtip yazarken zorunlu olarak parmaklarını oynatır” gibi

d) *Belirli ya da belirsiz bir vakit açısından olan zorunluluk* ya mutlak ya da şartlıdır. Şartlı olan da ya ezeli ya zatî ya da vasfî zorunluluğun nefyi veya ya ezeli ya zatî ya da vasfî devamın nefyi ile şartlıdır. “Ay gecenin birinde zorunlu olarak tutulur” önermesi belirliye, “Ay, (dünyanın, güneşle ay arasında aynı düzlem ve aynı doğrultuda olduğu) belli bir vakitte zorunlu olarak tutulur” önermesi de belirsizdir örnektir.

e) *Yüklemine şartına bağlı olan zorunluluk*, “Ali (bilfiil ayakta olmak şartıyla) zorunlu olarak ayaktadır” gibi.¹¹

Urmevi, zorunluluğun çeşitlerini zikrettikten sonra *devamın* üç çeşit olduğunu ifade etmektedir.

a) Ezeli olanın devamı ya mutlak ya da şartlıdır. Şartlı olan da ezeli, zatî veya vasfî zorunluluğun nefyiyle şartlıdır.

b) Zatî olanının devamı ya mutlak ya da şartlıdır. Şartlı olan da ezeli, zatî ya da vasfî zorunluluğun nefyiyle veya ezeli devamın nefyiyle şartlıdır.

c) Vasfî olanı da ya mutlak ya da şartlıdır. Şartlı olan ezeli, zatî ya da vasfî zorunluluğun nefyiyle veya ezeli ya da zatî devamın nefyiyle şartlıdır. Bu, onüç tane önerme olup genellik ve özellik bakımından bazısının bazısına mutlak ya da bir yönden olan nispeti geçen incelemelerden anlaşılır.

Urmevi, zorun olmayan modalitenin *imkân* olduğunu ifade ederek dört çeşidine dikkat çekmektedir.

a. *İmkan-ı ‘amm*, mutlak zorunluluğu, hüküm için aykırı olduklarında varlık ve yokluğun birinden olumsuzlamadır. Çoğunluk tarafından imkânın bu çeşidi kullanılmıştır.

b. *İmkan-ı has*, mutlak zorunluluğun iki taraftan birden olumsuzlanmasıdır. Bu tür imkân daha çok filozoflar tarafından kullanılmıştır.

c. *el-İmkanü’l-ehas*, zorunluluğu mutlak, vasfî ve vakitsel olanı iki taraftan da olumsuzlamadır.

d. *el-İmkanü’l-istikbâlî*, gelecekte olabileceklerinin mümkün oluşunu ifade eden imkândır.

Yukarıda ifade edildiği gibi Urmevi, zorunluluk modalitesinin arkasında devamı zikrederken mümkün modalitesinin de arkasında *devamsızlığı* zikretmektedir. Ona göre *devamsızlık* ya fiilin devamsızlığıdır ki bu süreksiz bir vücudiyedir ya da zorunluluğun devamsızlığıdır ki bu da zorunlu olmayan vücudiyedir.

Urmevi, mutlakta kastının, onun bütün modaliteli önermeler arasında değil de yüklemine özneye yönelik nispeti bilfiil bir nispet iken fiilî modaliteli

¹¹ Bkz. İbrahim Emiroğlu, *Anahatlarıyla Klasik Mantık*, Bursa 1999, s. 137.

önermeler arasında ortak olması olduğunu ifade etmektedir. Bazen mutlak, la daime-i vücudiyye ya da örfiyyeye için de kullanılır. Kendisinde vasfî süreklilik bulunan mutlak önerme, örfü savunanlara göre olumsuz mutlak önermedir.

Urmevi'ye göre döndürme, çelişki, kıyas ve diğer mantık konularında dik-kate alınabilecek önermeler, yani *modal önermeler*, onüç tanedir:

1- **Zarure-i mutlaka**; öznenin zatı devam ettiği sürece yüklem için varolmasının ya da olumsuzlanmasının zorunluluğuyla hükmedilen önermedir.

2- **Meşrute-i amme**; yüklem için varolmasının ya da ondan olumsuzlanmasının zorunluluğuyla hükmedilen önermedir.

3- **Meşrute-i hassa**; süreksiz olarak yukarıdaki zorunlulukla hükmedilen önermedir.

4- **Vaktiyye**; yüklem için varolmasının ya da ondan olumsuzlanmasının zorunluluğuyla hükmedilen önermedir.

5- **Müntezire**; yüklem için varolmasının ya da ondan olumsuzlanmasının zorunluluğuyla hükmedilen önermedir.

6- **Dâime**; öznenin zatı varolduğu sürece yüklem için varolmasının ya da ondan olumsuzlanmasının devamıyla hükmedilen önermedir.

7- **Örfiye-i amme**; öznenin vasfî varolduğu sürece yüklem için varolmasının ya da ondan olumsuzlanmasının devamıyla hükmedilen önermedir.

8- **Örfiye-i hassa**; süreksiz olarak bu devamla hükmedilen önermedir.

9- **Mutlaka-i amme**; mutlak olarak yüklem için bilfiil varolması ya da ondan bilfiil olumsuzlanmasıyla hükmedilen önermedir.

10- **Vücudiyye-i la dâime**; yüklem için varolmasının ya da ondan bilfiil olumsuzlanmasıyla hükmedilen önermedir.

11- **Vücudiyye-i la zarure**; yüklem için zorunlu olmayarak bilfiil varolması ya da ondan zorunlu olmayarak bilfiil olumsuzlanmasıyla hükmedilen önermedir.

12- **Mümkin-i amme**; zarure-i mutlakayı hükümün aykırı olan tarafından olumsuzlamayla hükmedilen önermedir.

13- **Mümkin-i hassa**; zarure-i mutlakayı iki taraftan da olumsuzlamayla hükmedilen önermedir.

Urmevi'ye göre bu önermelerin anlamları anlaşıldıktan sonra bir kısmının diğerine genellik, özellik ve ayrıklık bakımından bir nispeti olduğu iyi bir şekilde

anlaşılır. Bu önerme türleri, döndürmelerde, çelişkilerde, kıyasların sonuçlarında faydalı olur. Bu on üç önermenin dışında kalanlar da ya basit ya da bileşiktir.¹²

Urmevi, önermelerin modalitesinin yanı sıra çelişik önermeler, önermenin düz ve ters döndürmesi üzerinde de durmaktadır. Ona göre çelişki, özü bakımından birinin doğruluğu diğerinin yanlışlığını gerektirecek şekilde iki önermenin doğruluk ve yanlışlık bakımından farklı olmasıdır. Urmevi, önermenin çelişikliği ile ilgili konu ile yüklem arasında sekiz birlikteliğin sağlanması gerektiğini ifade ederek, Farabi'nin üç birliktelik ile yetindiğine dikkat çekmektedir. Daha sonra da Urmevi, Farabi'nin konu ile yüklem arasındaki diğer birliktelikleri nasıl üç birliktelik altında ele aldığını izah etmektedir. Birçok klasik mantık kitaplarından yer aldığına tersine Urmevi, sadece yüklemli önermelerin çelişikleri değil modal önermelerinde çelişikleri üzerinde de durmakta, ayrıca her bir modal önermenin çelişğine yer vermektedir.

Düz döndürmeyi “nitelik ve doğruluk bakımından oldukları gibi bırakarak önermenin her iki tarafından birini (konu veya yüklemi) bir diğeriyle değiştirmektir” ve ters döndürmeyi de “nitelik bakımından önermenin aslına aykırı olarak yüklem çelişğini özne, öznenin kendisini de yüklem yapmaktır ya da nitelik bakımından önermenin aslına sadık kalarak öznenin çelişğini yüklem yapmaktır” şeklinde tanımlayan Urmevi, normal önermelerin yanısıra modal önermelerin de nasıl düz ve ters döndürüleceğini ve hangi tür önermenin düz ve ters döndürülmüş halinin nasıl olacağını ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktadır.¹³

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Urmevi, yüklemli önermelerin yanısıra şartlı önermeler üzerinde de durmaktadır. Ona göre şartlı önermeler ya bitişik ya da ayrık olur. Bunların her birisinin olumlu ve olumsuz olabileceğini ifade eden Urmevi, ayrık şartlı önermeleri hakikiye, maniatu'l-cem ve maniatü'l huluv olmak üzere üçe ayırarak bunlar üzerinde çok ayrıntılı bir şekilde durmaktadır. Ona göre şartlı önerme mukaddem ve tali olmak üzere en az iki önermenin bir araya gelmesinden oluşur. Mukaddem ve talinin her ikisi, ya iki yüklemli ya iki bitişik ya iki ayrık ya bir yüklemli ve bir bitişikten, ya bir yüklemli ve bir ayrıktan ya da bir bitişik ve bir ayrık önermeden oluşur. Ayrıca Urmevi, birçok mantık kitabında raslamadığımız şartlı önermelerin lüzüm ve teanüd ilişkisini önermelerin döndürmelerini de göz önünde bulundurarak örneklerle açıklamaya çalışmaktadır.¹⁴

2.3. Kıyas

Urmevi, kıyası “önermelerden oluşmuş bir sözdür ki bu önermelerin doğru oldukları kabul edildikleri zaman öncüllerden kendisinden bizatihi başka bir sözün sonuç olarak çıkması zorunludur” şeklinde tanımlamaktadır. Urmevi, kıyasları istisnai ve iktirani olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. Eğer sonuç veya sonucun çelişigi kıyasa bilfiil zikredilmiş ise istisnai, eğer sonuç veya çelişigi bilfiil kıyasta zikredilmemiş ise iktirani olur.

¹² Akkanat, *age.*, s. 40-41

¹³ Akkanat, *age.*, Arp., s. 31-32 vd. Türkçe metin. s. 7 vd.

¹⁴ Bkz. Razi, *age.*, s. 100 vd. Akkanat, *age.*, arapça metin., s. 39, 40.

İstinaiyeye örnek:

Eğer C, D ise A, B'dir

Fakat C, D'dir

O halde A, B'dir.

İktiraniyeye örnek:

Bütün C'ler B'dir

Bütün B'ler A'dır.

O halde bütün C'ler A'dır.

Urmevi'ye göre kıyas bileşenleri itibariyle yüklemli ve şartlı olmak üzere ikiye ayrılır. Yüklemli kıyasta sadece yüklemli önermeler yer alırken, şartlı kıyaslarda sadece şartlı veya hem şartlı hem de yüklemli önermeler yer alabilir. Nitekim şartlı kıyas ya iki bitişik şartlı, ya iki ayrık şartlı ya bir yüklemli ile bir bitişik şartlı ya bir yüklemli ile ayrık şartlı ya da bir bitişik ve bir ayrık şartlı önermeden oluşur.¹⁵

Kıyas unsurları olan, büyük terim, orta terim ve küçük terim üzerinde duran Urmevi, kıyasın dört şeklini ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Ona göre birinci şekil, orta terimin küçük öncülde yüklem, büyük öncülde konu olmasıyla gerçekleşirken, tam tersi durumda da dördüncü şekil gerçekleşir. Eğer orta terim her iki öncülde de yüklem olursa ikinci şekil, her iki öncülde de konu olursa üçüncü şekil gerçekleşir. Urmevi, bu şekiller arasında birinci şeklin mükemmel şekil olduğunu, diğer şekillerin üstünlük konusunda birinci şeklin arkasından geldiğini ve dördüncü şeklin tabiatından çok uzak olduğunu ifade etmektedir. Kıyasın şartlarına da dikkat çeken Urmevi, iki tikel, iki olumsuz ve küçük öncülü olumsuz, büyük öncülü tikel olan bir kıyastan sonucun çıkmayacağını zikretmektedir. Urmevi, kıyas şekil ve şartlarını modlarına örnek vererek ortaya koymaya çalışmaktadır. Ayrıca Urmevi, modal önermeleri kullanarak kıyas şekillerinden ne tür sonuçların elde edilebileceğini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktadır.¹⁶ Yine Urmevi, şartlı önermelerin bütün alternatiflerini inceleyerek bunlardan ne tür sonuçların çıkacağını örnekler vererek ayrıntılı bir şekilde incelemektedir.

Urmevi, ayrıntılı olmasa da hulfi kıyas, tümevarım, analogi, burhan ve muğalatalı kıyaslar üzerinde de durmaktadır. Ona göre hulfi kıyas biri kesin diğeri seçmeli olan iki ayrı kıyastan oluşur. Hulfi kıyasın sonuç verme durumu üzerinde duran Urmevi, yanlış öncüllerden doğru sonucun çıkabileceğine de dikkat çekmektedir. Onun verdiği örnek şöyledir:

Bütün insanlar taşlıdır

Bütün taşlar canlıdır.

O halde bütün insanlar canlıdır.

¹⁵ Akkanat, *age.*, arapça metin, s. 46-47.

¹⁶ Bkz. *Age.*, s. 48, 52 vd.

Tümevarım ve analojinin sadece tanımlarını vermekle yetinen Urmevi, burhanın gerçekleşmesi için öncüllerin kendiliğinden veya bir aracı sayesinde yakini olması ve terkinin doğru olması şartıyla gerçekleşeceğini ifade etmektedir. Burhan için öncelikli ilkeler konumundaki yakın ifade eden öncüller evveliyat, mahsusat, mütevatirat, mücerrebat ve hadsiyattan oluşur. Burhan-ı inni ve burhan-ı limminin tanımlarına yer veren Urmevi'ye göre burhani kıyas, öncülleri kabul edilmesi zorunlu olan bir kıyastır. Cedeli kıyas, öncülleri meşhur önermelerden oluşan bir kıyastır. Hitabi kıyas, öncülleri zanni önermelerden oluşan kıyastır, şüri kıyas öncülleri muhayyele dayanan önermelerden oluşan kıyastır. Safsatalı kıyas, öncülleri kabülü zorunlu gibi görünen önermelerden oluşan bir kıyastır. Muşğabeli kıyas, öncülleri meşhurata benzeyen önermelerden oluşan bir kıyastır.¹⁷

Urmevi, klasik mantığın önemli konularından biri olarak kabul edilen kategorileri İbn Sina'ya uyrarak mantık konuları içerisinde değil, hakiki ilimler bölümünün altında yer alan arazlar başlığında ele almaktadır. Urmevi, yaygın görüşe göre cevher, nitelik, görelilik zaman, mekân, durum, sahip olma, etki ve dilgi olmak üzere on kategorinin kabul edildiğini ancak cevher, nicelik, nitelik ve nisbet (ilgi) olmak üzere dört kategori kabul edenlerin olduğunu ifade etmektedir. Urmevi, kategorilerin on'la sınırlı olduğunu kabul etmek istemeyenlerin, ileri sürecekleri yeni kategorilerin altına ne gibi cins ve türlerin yerlmasını göstermeleri gerektiğine dikkat çekmektedir.¹⁸

Sonuç

Urmevi, İslam dünyasının yetiştirdiği en önemli ilim adamlarından biridir. O sadece ilim tahsil etmekle yetinmemiş, öğrendiklerini bir kadı olarak uygulamaya da çalışmıştır. Biz her ne kadar Urmevi'nin mantık ile ilgili görüşlerine dikkat çekmeye çalışsak da o fıkıh, kelam, tefsir ve hadis gibi birçok alanda çok özgün eserler ortaya koymuştur. Urmevi, mantığı bütün ilimler için gerekli görmüş birçok mantıkçının ele almakta çekindiği modal önermeleri çok ayrıntılı bir şekilde ele alarak, bu tür önermelerin karşıt, alt karşıt, çelişik, düz ve ters döndürmelerinin nasıl olması gerektiğine ayrıntılı bir şekilde yer vermiştir. Ayrıca Urmevi, mantık ilminin ana omurgasını oluşturan kıyasın üç şeklini Aristoteles'i takip ederek ele almaktadır. Aristoteles'in üzerinde durmadığı dördüncü şekli tabiata aykırı ve verimsiz bir şekil olarak nitelendirmektedir.

¹⁷ Bkz. Akkanat, *age*, arapça metin, s. 75-76.

¹⁸ Bkz. Razi, *age*, s. 254 vd. Akkanat, *age*, arapça metin, s. 100 vd.